

5.9.8 (10.02.20) Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика

5.9.8 Забоншиноси назариявӣ, амалӣ ва муқоисавӣ-қисӣ

5.9.8 Theoretical, applied and comparative linguistics

УДК: 4 И (Англ)

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-104-113

ВИЖАГИҲОИ ЗУҲУРИ ТАҚРОР ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР *Абдукаримова Феруза Шӯҳратовна* н.и.ф., саромӯзгори кафедраи назария ва амалияи забони англисӣ. МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров” (Тоҷикистон Хуҷанд)

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПОВТОРА В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ *Абдукаримова Феруза Шӯҳратовна* к.ф.н., старший преподаватель кафедры теории и практики английского языка. ГОУ «Худжандский государственный Университет имени академика Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

THE FEATURES OF REPETITION EVINCEMENT IN LANGUAGES OF DIFFERENT STRUCTURES *Abdukarimova Feruza Shuhratovna*, candidate of philological sciences, senior lecturer of the department of theory and practice of the English language. Khujand State University named after academician B/G/ Gafurov. (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** feruza.abdukarimva@bk.ru

Вожаҳои калидӣ: тақрор, таркиби луғавии забон, забони ўзбекӣ, таҳқиқи муқоисавии забон, намудҳои тақрор, градатсия, таъсирбахии нутқ

Масъалаҳои умумии тақрор дар забонҳои сохти грамматикашон гуногун аз рӯи маводи русӣ, англисӣ ва забонҳои алоҳидаи оилаи туркӣ, аз ҷумла забони ўзбекӣ баррасӣ шудааст. Зикр шудааст, ки тақрор яке аз сарчашмаҳои муъимми тақмили таркиби луғавии забон буда, ба нависанда ва гӯянда имкониятҳои васеи баёни фикру мулоҳиза, ифодаи ӯиссиёт ва обурангдиширо фароҳам меоварад. Дар баробари ҳодисаҳои градатсия, параллелизм, антитеза, хиазма тақрор ба сифати воситаи тақвияти таъсирбахии на танҳо нутқи образноки бадеӣ, балки нутқи гуфтугӯии маъмулӣ низ хизмат мекунад. Зарурати таҳлили муқоисавии забонҳо на танҳо барои аз худ кардани забони хориҷӣ, балки барои амиқтар омӯхтани вижагиҳои забони модарӣ таъкид шудааст. Зикр мегардад, ки бо ёрии тақрор фикри муаллиф мушаххас карда мешавад, маънои калима бошад тақвият меёбад. Дар аксари забонҳои ҷаҳон тақрор чун нишондиҳандаи категорияи граматикии ҷамъбандии исм, дараҷаи оли сифат ва ғайрӯху баромад мекунад.

Ключевые слова: повтор, лексический состав языка, узбекский язык, сопоставительное изучение языков, разновидности повтора, градация, экспрессивность речи

Рассматриваются общие вопросы повтора в языках разного грамматического строя на материалах русского и английского языков и отдельных языков тюркской семьи, в частности узбекского языка. Отмечается, что повтор является одним из важнейших

источников совершенствования лексического состава языка, который создает писателю и говорящему широкие возможности для выражения мысли и эмоций и делает колоритным язык произведения. Наравне с градацией, параллелизмом, антитезой, хиазмой, повтор служит средством усиления экспрессивности не только художественной образной речи, но и обычной разговорной. Подчеркивается важность сопоставительного анализа языков не только для освоения иностранного языка, но и для более глубокого понимания особенностей родного языка. Отмечается, что при помощи повтора конкретизируется мысль и усиливается значение слова. В большинстве языков мира повтор выступает как показатель грамматической категории множественного числа существительного, превосходной степени прилагательного и т.д.

Key words: repetition, lexical stock of language, the Uzbek language, correlative studies of languages, varieties of repetition, gradation, expressiveness of speech

The article dwells on general issues of repetition in the languages of different grammatical structure; materials based on Russian and English and also on separate languages of the Turkic family, Uzbek, in particular, being used. It is noted that repetition is one of the most important sources of perfection in reference to lexical stock of language; the former creates broad potentialities for a writer or that one who speak a certain language, as they can express their thoughts and emotions which make the latter more colorful. On a par with gradation, parallelism, antithesis, chiasmus repetition serves as a means of intensification of expressiveness not only of artistic imagery speech but of common conversational one either. The author emphasizes the importance of correlative analysis of languages not only for imbibition of a foreign language, but also for a more deep understanding of the peculiarities of one's mother-tongue either. It is underscored that by dint of repetition the idea is concretized and the meaning of a word intensifies. In the majority of world languages repetition acts as an index of grammatical categories of the plural number of nouns, superlative degree of adjectives and etc.

Забони ўзбекӣ ва фарҳанги он дар натиҷаи омӯзиши лаҳҷаю ғӯишҳои аҳолии маҳалҳои гуногун ташаккул ёфтааст, бинобар ин он берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Ўзбекистон, ҳамчунин дар Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Туркменистон, қисми шимолии Афғонистон низ паҳн гардидааст.

Е.Д. Поливанов (17,с.29) се шеваи аз лиҳози баромад мухталифро дар таркиби забони ўзбекӣ ҷудо карда, аломатҳои ҳосил лингвистиро ҳам барои ҳар як гурӯҳ ва ҳам барои ғӯишҳои зергурӯҳии ба таркиби онҳо дохил шаванда муайн кардааст. Х. Дониёров таъкид мекунад, ки ўзбекон чун миллат дар асри XI аз се ҷузъи этникии туркӣ ташаккул ёфтаанд. (13, с. 23-24):

- 1) қарлуку чигил (ба ин ҷо гурӯҳҳои турку барлос низ дохил мешаванд),
- 2) қипчоқ (аз қадимулайём онҳо ҳудуди “ўзбек” меноманд),
- 3) оғуз.

Калимаи “ўзбек” дар асри XI ва, ҳатто, пештар аз он пайдо шудааст ва бо ин вожа ҳалқе номбар карда мешуд, ки қисми зиёди мардуми бо калимаи “турк” ифодашавандаро ташкил мекард (13, с.8).

Аз лиҳози лаҳҷа забони муосири адабии ўзбекӣ яқинс нест ва дар навбати худ, он дар тафсилоташ бо ягон лаҳҷаю ғӯишӣ зинда айният надорад (9, с.10).

Лозим ба таъкид аст, ки вазифаи асосии мақолаи ҳозир баррасии тамоми таърихи инкишофи забонҳои мавриди қисми англисию ўзбекӣ нест. Мо дар назди худ вазифаи нисбатан мушаххас гузоштем: муқоисаи амалқарди ҳодисаи такрор дар нутқи бадеии манзуми ду забони гуногунсохтор – забонҳои ўзбекӣ ва англисӣ дар марҳилаи муосири инкишофи онҳо. Муқоисаи зухуроти алоҳидаи сохтори синтаксиисии забонҳои ўзбекӣ ва англисӣ вазифаи

хеле мураккаб аст. Мураккабии муқоисаи ҳодисаҳои забонии сохтори синтаксии забонҳои сохти грамматикашон мухталифро бисёр забоншиносон таъкид кардаанд.

Забони муосири англисӣ яке аз забонҳои германӣ буда, ба гурӯҳи ғарбии германӣ мансуб аст. Он дорои лаҳҷаҳои сершуморӣ худудӣ аст: дар Британияи Кабир – лаҳҷаи шотландӣ, гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолӣ, марказӣ, ҷанубӣ ва ҷанубу ғарбӣ; дар ИМА – гурӯҳҳои шарқии англисӣ, миёнаи атлантикӣ (марказӣ) ҷанубу шарқӣ, миёнаи ғарбӣ. Вариантнокии лаҳҷавӣ нисбат ба ИМА, ки дар он ҷо лаҳҷаи марказӣ асоси меъёри адабӣ гардидааст, возеҳтар ба мушоҳида мерасад.

Забони Лондон асоси забони адабии англисиро ташкил кардааст. Хатти забони англисӣ аз асрҳои 7-8 вучуд дорад, аввалин сарчашмаи хаттӣ- катибаи рунагӣ дар ҷаъбаи Френск (асри 7) мебошад. Баъди ба Англия роҳ ёфтани масеҳият алифбои лотинӣ ҷои рунаи бостонии олмониро гирифт (ЛС).

Забони англисӣ барои тақрибан 335 млн нафар (соли 2003) забони модарӣ ба ҳисоб меравад, баъди чинӣ ва испонӣ дар ҷаҳон забони сеюм мебошад. Умуман теъдоди англисзабонон дар ҷаҳон (аз ҷумла забони дувум) бештар аз 1,3 млрд. нафар аст (соли 2007). Он ҳамчунин яке аз шаш забонҳои расмӣ ва кории СММ мебошад. Забони англисӣ дар баъзе давлатҳои Осиё (Ҳиндустон, Покистон ва ғайра) ва Африқо (асосан дар собиқ мустамликаҳои империяи Британия, ки ба Иттиҳоди миллатҳо дохил мешаванд) ба сифати забони расмӣ истифода мешавад ва зимнан аксарияти аҳолии ин давлатҳо ҳомилони забонҳои дигар мебошанд. Дар забоншиносӣ одамони англисзабонро англофон меноманд; ин истилоҳ махсусан дар Канада (аз ҷумла дар контексти сиёсӣ, ки дар он ҷо англофонҳо аз баъзе ҷиҳат ба фран- кофонҳо муқобил гузашта мешаванд) махсусан роиҷ аст.

Дар асарҳои муҳаққиқони муосир вариантнокии назарраси забони англисӣ дар олами муосир таъкид мегардад. Браҷ Качру ва Дэвид Кристалл се хатти ҳаммаркази аз як нуқтаи доираи мамлакатҳои паҳншавии ин забон барояндаро ҷудо мекунад (12, с.45). Ба хатти аввал, дохилӣ мамлакатҳои дохил мешаванд, ки аз қадим дар онҳо теододи ҳомилони забони англисӣ чун забони модарӣ афзалият дорад; дар хатти дувум мамлакатҳои Иттиҳоди Британия ҷойгиранд, ки забони англисӣ дар онҳо яке аз забонҳои расмӣ аст, вале барои аксарияти аҳоли забони модарӣ нест. Хатти сеюм ба мамлакатҳои боқимонда паҳн мегардад, ки дар онҳо забони англисӣ ба забони муоширати байнидавлатӣ, аз ҷумла илмӣ табдил меёбад. Паҳншавии забони англисӣ дар худудҳо ва соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсонӣ дар олами муосир воқуниши мухталифро ба бар меорад.

Омузиши қиёсӣ, яъне муқоисавии ҷанбаҳои ҳодисаҳои забонӣ вазифаи асосии забоншиносии муқоисавӣ – яке аз ҷараёнҳои мустақили забоншиносии умумӣ ба шумор меравад.

Забоншиносии муқоисавӣ дар қарни XVI дар Аврупо вақте арзи ҳастӣ қадааст, ки таҳияи грамматикаҳои забонҳои миллии халқҳои ин мамлакатҳо оғоз ёфт. Маводи забонҳои классикӣ ва халқӣ объекти омузиши муқоисавӣ қарор гирифт. Забонҳои халқӣ ҳамчунин “забонҳои вулгарӣ” номида мешуданд. Забонҳои лотинӣ, юнонӣ ва ибрӣ дар Аврупо ва арабию форсии бостон дар Осиё забонҳои классикӣ ба шумор мерафтанд.

Ю.В. Рождественский қайд мекунад, ки забонҳои классикӣ дар он замон дар Аврупо ба қатори забонҳои мурда дохил намешуданд, зеро бо ин забонҳо амалияи забонии хаттию шифоҳӣ пеш аз ҳама дар соҳаи дин ва илм мавҷуд буд. Ба ин забонҳо муросилоту муқотибот сурат мегирифт, китобҳо таълиф ва чоп мешуданд, тадрис амалӣ мегардид. Дар он давра забонҳои миллий дар илм ва муоширати динӣ, ҳамчунин, аз ҳама муҳиммаш, дар муомилоти корӣ истифода мешуд (18, с. 98).

Омузиши муқоисавии забонҳои классикӣ ва вулгарӣ аз рӯи қабатҳои алоҳидаи онҳо – савтиёт (фонетика), лексика ва грамматика сурат мегирифт.

Қайд қардан зарур аст, ки забонҳо на аз рӯи унсурҳои алоҳида, балки маҳз чун низомҳои том мавриди қиёс қарор мегирифтанд. Асосан лексика ва грамматика мунтазам муқоиса мешуданд. Чунин намуд аз рӯи ҷанба ё паҳлӯи қиёсшаванда дар оянда номи “забоншиносии муқоисавӣ”-ро гирифт. Ин илм ҳамчунин бо номҳои “забоншиносии тазодӣ”; “забоншиносии тақобули”, ҳамчунин “характерология” маълум аст.

Мақсади забоншиносии муқоисавӣ нишон додани фарқи фарҳангӣ ва умумияти фарҳангии забонҳо мебошад, ки се самти зеринро дар бар мегирад:

1. Тавсифи муқоисавии забонҳои классикӣ ва модарӣ;
2. Тавсифи муқоисавии забонҳои модарӣ ва хоричӣ;
3. Тавсифи муқоисавӣ – қиёсӣ ва муқоисавӣ-ареалии забонҳо дар намуди фарҳангҳо, грамматикаҳо, фонетикаҳо ва тадқиқоти монографии масоили мухталиф.

Забоншиносии муқоисавӣ махсусан дар соҳаи лексика ва грамматика инкишоф ёфтааст. Асоси таҳқиқи қиёсиро на инвентаризатсияи унсурҳои забон, балки таҳлили низомҳои он ташкил мекунад.

Ҳангоми таҳлили ҳодисаҳои забонӣ дар забоншиносии муқоисавӣ методи таҳқиқи он нақши калон мебозад. Ба ҳайси методи пешбар ва асосии ин самти илм ба ном методи муқоисавӣ истифода мешавад, ки онро И.А. Бодуэн де Куртэне мадаллал сохтааст (10, с.87). Дар Аврупо принципҳои ин методро бори аввал аз лиҳози назариявӣ забоншиносии фаронсавӣ Ш.Балли асоснок кардааст. Ӯ навишта буд, ки “барои муқоисаи ду низомии забонӣ аз лиҳози назария фарқ надорад, ки онҳо ба ҳамон як оилаи таърихии забонҳо тааллуқ доранд ё на” (8,с.39).

Дар таҳқиқи назария ва амалияи методи муқоисавии тадқиқоти забоншиносӣ Е.Д. Поливанов, Л.В.Щерба, С.И. Бернштейн, А.А. Реформатский, В.Ч. Чак, В.Д. Аракин ва олимони дигар, ҳамчунин мутахассисон забони туркӣ, аз қабили Н.К.Дмитриев, Н.К. Юдакин, И.Н. Батманов, И.А. Баскаков ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Дар ин бобат хизмати хеле калони академик Л.В. Щербаро махсус таъкид қардан лозим аст. Л.В. Щерба ба омӯзиши муқоисавии забонҳо на танҳо барои аз худ қардани забони хоричӣ, балки барои дурусттар фаҳмидани вижагиҳои забони модарӣ ва идроки моҳияти сохтори он диққати ҷиддӣ меод. Ӯ қайд кардааст, ки “яке аз вазифаҳои асосии навбатӣ омӯзиши муқоисавии сохтор ё сохти забонҳои мухталиф мебошад” (24, 235). Ба ақидаи олим алоқаи инкишофи тадқиқоти тазодӣ бо пешравиҳо дар соҳаи тадриси забонҳои хоричӣ на танҳо баъзе принципҳои муқоисаи тазодии забонҳоро нишон доданд, балки зарурати муқоисаи дугарафаи забонҳо ҳам забони хоричиро бо модарӣ ва ҳам модариро бо хоричӣ собит сохтанд, ки ин нуқта хеле муҳим аст. Ин муносибат методи дар ҳақиқат лингвистӣ, на зохирию шаклӣ, балки мухтавоии муқоисаи маводи ду ва ё якчанд забонҳоро таъмин қард (24, с. 249).

Чи тавре ки зикр гардид Л. В. Щерба ба омӯзиши муқоисавии забонҳо на танҳо барои аз худ қардани забони хоричӣ, балки барои дурусттар фаҳмидани вижагиҳои забони модарӣ ва ворид гардидан ба моҳияти сохтори он аҳамияти калон меод. Бо мурури афзоиши таҳқиқоти тазодӣ фаҳмиши вазифаҳои онҳо низ тавсеа меёфт. Ҳарчанд ошкор сохтани фарқҳои назарраси забони мавриди тадрис ва забони модарии хонандагон яке аз сабабҳои таҳқиқи тазодии забонҳо ба шумор меравад, таҳлили тазодӣ чун тарзи арзёбии муқаррарот ва талаботи ҳуди назарияи лингвистӣ низ муҳимияти махсус дорад.

Омӯзиши муқоисавии маводи забонҳои сохти грамматикашон гуногун, аз ҷумла ўзбекӣ ва англисӣ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳими типологӣ махсуб мегардад, ки он яке аз самтҳои асосӣ ва пешбари забоншиносии умумии муосир мебошад.

Оид ба омӯзиши муқоисавии маводи забонҳои ўзбекӣ ва англисӣ аз ҷониби олимони мухталиф аз қабилӣ Ҷ. Буранов, С.Н. Абдуллоева, Ш. Абдурахмонов, Ю. Аглаев, А.А. Алифхочаев, Д.Д. Чалолов, Д.М. Зиядуллоева, Н.З. Зуфарова, М.Т. Ирискулов, Н.Р. Каримова, А.Г. Махсумов, К. Мӯсаев, В.Д. Мӯсаева, О.О. Охунов, А.П. Парпиев, М.И. Расулова, Ю. Саидов, Т.Т. Салимова, К.С. Тайметов, Р.У. Турсунов ва дигарон як қатор қорҳои тадқиқотӣ ба субот расонида шудааст. Тадқиқоте, ки ба омӯзиши маводи забонҳои ўзбекӣ ва англисӣ бахшида шудаанд, шаҳодат медиҳанд, ки ин мавзӯ то ҳол мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст, бинобар ин аз мубрамияти вижа бархурдор аст.

Тақрор чун усули услубӣ дар нутқи манзуму мансур ғаёлона истифода мешавад. Сабаби ин ҳодиса дар он аст, ки асарҳои назмию насрӣ асосан барои ҷамъият пешбинӣ мешаванд.

Тақрор ба сифати воситаи таъсирбахшии нутқи муаллифӣ амал мекунад. Бо ёрии тақрор фикр мушаххас карда мешавад, сомон ё шунавандагон моҳияти мундариҷаи хабарро, ки ғўяндагон – фиристандагон ирсол менамоянд, аниқ мефаҳманд.

Баъзе масъалаҳои марбут бо ҳодисаи тақрор дар туркшиносӣ баъди нимаи дувуми қарни гузашта дар маводи забонҳои алоҳидаи туркӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта буд.

Тақрор бо истилоҳи дуқарата ифода мешавад. Дар бораи тақроршавии калимаҳо дар забонҳои туркӣ асарҳои Е.И. Убрятова (22, с.34), В.Г. Егорова, Р.А. Аганина, М.И.Одилов мавҷуданд, ки дар онҳо ҳодисаи забонии мазкур аз лиҳози грамматика мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ғояи асоси тақрор тақвияти маъноӣ калима дар ин ё он муносибат мебошад. Ин ҳодисаро махсусан дар нутқи гуфтугӯӣ хубтар пайгирӣ қардан мумкин аст. Дар бисёр забонҳои дунё тақрор аксаран чун нишондиҳандаи категорияи грамматикӣ шумораи ҷамъӣ исм, категорияи дараҷаи олии сифат ва ғайра баромад мекунад (2, с.45).

Дар асари Е.И. Убрятова исбот шудааст, ки тақроршавии асоси калима дар шакли аъзоӣ аз он вобастаи ҷумла дар забони ёқутӣ мақсадҳои зеринро пайгирӣ қарда метавонад:

- 1) Таъкиди махсуси асоси тақроршаванда дар ҷумла;
- 2) Тақвияти он тавассути ифодаи мафҳумҳои грамматикӣ;
- 3) Тақвияти эҳсосӣ, ки дар осори мактуби мухталиф ба мушоҳида мерасад.

Ду тақрор ба тарзи ифодаи маъноҳои грамматикӣ иловагӣ мегузарад. Ин ҳодиса махсусан дар истифодаи феълӣ сифат, вақте ки тақрори асос дар шакли аъзоӣ аз он вобастаи ҷумла воситаи ифодаи маъноҳои грамматикӣ намуд ва дараҷаи сифат мебошад, зоҳир мегардад. Дар мавриди исм бошад тақрори асос дар шакли аъзоӣ аз он вобаста аксаран воситаи бахшидани таъсирнокии эҳсосии нақл мебошад (22, с.146).

Дар асари Г.Х. Агишев тавсифи ҳамнишинии синтаксисӣ аз калимаҳои яқрешагӣ дода шудааст:

а) конструкцияҳои номӣ бо маънои тақвиятдиҳандаи навъи *матурларнин матуры, актан-ак, кише хетле кише, қунақлар булып қунақлар, сагат дисен да сагат, қунақ остена қунақ, суз артынан суз;*

б) конструкцияҳои феълӣ бо маънои тақвиятдиҳандаи навъи *караган саен қарайсы қилу, барам булғач барам, қылу белен келде, сайрапмы-сайрау...*;

в) ибораҳои феълӣ бо пурқунандаи бевосита *қиём қию, жыр жырлау* (3, с. 29).

Дар қори М.И.Одилов тақрорҳои синтаксисӣ конструктивӣ баррасӣ мешаванд, ки онҳо аз ибораҳои иборатанд, ки ҷузъҳои байни ҳам дар алоқаи тобеият қарор доранд. Ҷ истилоҳи “тақрор бо ҷудокунии дохилӣ”-ро истифода мебарад (*Яши бӯлдим, ёмон бӯлдим, Ёмон шидан вайрон бӯлдим.*). Ин пайвастшавии феъл бо пурқунандаи бевосита, пайвастшавии феъл бо феъл дар шаклҳои гуногун, намуди тақрори хабари одӣ, тақрори мубтадо бо хабар мебошад, ки ибораҳо ва ҷумлаҳои ҷудонашуда мебошанд. Муаллиф онҳоро шаклҳои эксперсивӣ намешуморад ва аз нуқтаи назари лексикализатсия баррасӣ мекунад (4, с. 37).

Р.С. Амиров ин “усули такрори асос”-ро аз лиҳози ташкили он тавасути муносибатҳои предикативӣ, объектӣ ва муайян кунандагӣ таҳқиқ кардааст. ӯ мақсадҳои зерини коммуникативии ин усули нутқро ҷудо намудааст: таъмини тарзи босарфаи ифодаи фикр, ташкили ифодаи эҳсосии фикр, мантақан ҷудо кардани предмети амал, нигоҳ доштани алоқаи байни лукма (реплика) ва нутқи диалогӣ (6, с. 26).

Дар асари Ф.С.Сафиуллина конструсиҳои якрешагӣ асосан дар соҳаи истифодаи гуфтугӯию маишӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Маводи фактологӣ бойи гирдоварда ба муҳаққиқ имкон додааст, ки дар бобати мушаххасоти семантикӣ, сохторӣ ва генетикаи конструсиҳои мазкур хулосаҳои ҷамъбасти нисбатан васеъ барорад (20, с. 55).

Дар забоншиносии ўзбекӣ бахшида ба таҳқиқи такрор қори илмӣ махсус ба анҷом нарасидааст. Вале дар рисолаҳои илмӣ муҳаққиқони алоҳида дар бораи қорбасти такрор чун воситаи услубӣ дар асарҳои бадеии фолклорӣ ишораҳо ба назар мерасанд. Масалан, дар асари Х.Абдурахмонов, ки ба омӯзиши синтаксиси забони забулмасалҳои ўзбекӣ бахшида шудааст (1, с.44). Дар боби сеवуми диссертатсияи номзодии М. Тўҳсанов такрор чун яке аз воситаҳои ифодаи когерентияти нутқи бадеии ўзбекӣ баррасӣ гардидааст (21, с. 9).

Дар бораи вижагиҳои услубии такрори лексикӣ дар рисолаи китобҳои дарсии профессор А.Мамаҷонов сухан меравад. ӯ муаллифи рисолаи “Услубиёти ҷумлаҳои мураккаб” (Мураккаб гаплар услуби) (16, с. 23), ҳамчунин китобҳои дарсии “Нутқнинг даврий турлари” (16, с. 33) ва “Стилистик воситалар” (16, с. 38) мебошад. Такрор чун ҳодисаи синтаксисӣ услубӣ дар асоси маводи забонҳои англисӣ дар асарҳои И.М.Астафйева (7, с.7) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. К.Б. Бочанов муносибатҳои мутақобилаи такрорро бо синонимияи лексикӣ баррасӣ кардааст (11, с.15). Дар қори Л.Н.Квиқвидзе вижагиҳои услубии такрор дар суханрасиҳои оммавии В.И. Ленин баррасӣ шудаанд.

Чи тавре ки аз таҳлили сарчашмаҳо оид ба мавзӯи мавриди баҳс бармеояд, такрор аз нуқтаи назари муқоиса дар забонҳои гуногунсохтор мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст ва маҳз ҳамин нуқта бори дигар муҳаббатҳои тадқиқи моро собит месозад.

Такрор аксаран дар сохтори матн ба мушоҳида мерасад.

Дар баъзе забонҳо, аз ҷумла дар забонҳои англисӣ, русӣ, лаҳистонӣ чунин намуди редуликатсия дучор мешавад, ки дар сарчашмаҳои англисзабон онро *shm-reduplication*: *марки – имарки, магазин – имагазин, мобильник – имобильник, поцелуй-шмоцелуй*. меноманд. Чунин ба ҳисоб меравад, ки ба ҳамаи ин забонҳо чунин намуди редуликатсия аз забони идиш ворид шудааст. Вале, эҳтимоли он низ мавҷуд аст, ки ҳодисаи мазкур бо намуди шабеҳи редуликатсияе марбут мебошад, ки ба нутқи русӣ аз забонҳои туркӣ роҳ ёфтааст. Ин намуд дар забони русӣ *m-reduplication* номида мешавад: *павлин-мавлин, шашлык - машлык, такси-макси, кофе-мофе* Чунин тарзи калимасозӣ дар забонҳои туркӣ ҳодисаи хеле паҳншуда мебошад: *кумик, ақъача – мақъча (пули дилҳо), қазок, жилки–милки (асб ва ҳайвоноти дигар); туркӣ, vahse de ageas mageas uok* (дар боғ на дарахт на бутта ҳаст ё дар боғ дарахту парахт нест). Ин тарзи ба забони гуфтугӯӣ хоси калимасозӣ аз забонҳои туркӣ ба забонҳои мухталифи ҷаҳон, ки бо забонҳои туркӣ дар тамос буданд, гузаштааст. Аз ҷумла ҳодисаи мазкур на танҳо дар забони русӣ, балки дар забонҳои булғорӣ, маҷорӣ, форсӣ, муғулӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар забони гуфтугӯӣ намудҳои мухталифи такрор васеъ паҳн шудааст: такрори ҳамон як қолаби калима (*шел-шел-шел, бегу-бегу, окна-окна*), такрори қолабҳои мухталифи як калима (*бежать/бегу, но; окна-окнами, да ...*), такроре, ки калимаҳои якрешагии ҳиссаҳои мухталифи нутқ ташаққул медиҳанд (*ревмя ревом*). Яқоя бо такрор мумкин аст ҳиссаҳо, пайвандҳо, калимаҳои модалӣ, ки ба ҳайси унсӯри конструктивии сохти синтаксисӣ хизмат мекунанд, истифода шаванд (23, с.67). Конструсиҳо бо такрор истифода мешаванд: 1) чун воситаи экспрессивӣ; 2) воситаи фаволгардонии ин ё он унсӯрҳои нутқ, ки гусастагии занҷираи алоқаҳои

синтаксисиро ба ҳам мепайванданд. Такрорро аксаран чун воситаи экспрессивии таъкиду тақвият ба қор мебаранд. Ду вазифаи зерини такрорро ҷудо кардан мумкин аст: эмпфаза (муносибати эҳсосӣ ба ҳодисаҳо) ва интенсификатсия (муносибати эҳсосӣ ба меъёри ходиса).

Маъмулан такрор ду се узв дорад. Ба ходисаи такрор мумкин аст шакли грамматикӣ калима ва калимаҳои мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ дучор шавад. Ҳангоми барпо кардани муқолама дар нутқи гуфтугӯӣ қолабҳои нутқӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, ки ба ғояндагон сӯҳбатгарию осон мегардонанд. Қолабҳои муқоламавӣ гуногуншакланд, аксари онҳо тобиши экспрессивӣ доранд. Ба сохтори онҳо истифодаи такрорҳо, ҳиссаҳо, ниҳоҳо ҳос аст (14, с.87). Такрор яке аз хусусиятҳои вижаи нутқи эҳсосию бадеӣ мебошад ва дар сохтори ҷумлаи ҳар як забон аҳамияти калон дорад. Бинобар ин ҳам ҳодисаи мазкур бештар объекти синтаксисӣ услубӣ қарор мегирад. Такрор иттилооти иловагии назарраси эҳсосбахшӣ, экспрессивият ва услубиро интиқол мекунад ва ғайр аз ин аксаран ба ҳайси воситаи муҳими алоқаи байни ҷумлаҳо хизмат мекунад. Зимнан, баъзан аз иттилооти иловагӣ ҷудо кардани иттилооти предметии мантиқӣ хеле душвор аст.

Якҷоя бо ҳодисаҳои градатсия, параллелизм, антитеза, хиазма такрор ба низоми усулҳои синтаксисӣ мансуб аст ва ба сифати воситаи тақвияти таъсирбахши на танҳо нутқи образноки бадеӣ, балки нутқи гуфтугӯӣ маъмулӣ низ хизмат мекунад.

Азбаски ҳодисаи такрор ба таври бояду шояд мавриди таҳлили монографӣ қарор нагирифтааст, бисёр вақт табиати забони онро бо ҳодисаи редуликатсия махлут мекунад, ки дар натиҷа соҳаи амалқарди он маҳдуд мегардад. Зикр шудааст, ки такрорҳо ё редуликатсияҳо аз такрори пурра ё ҷузъии реша, асос ё калимаи том бидуни тағйир додани таркиби овозӣ ё бо тағйироти ҷузъии таркиби овозӣ иборат мебошанд. Аксаран такрор барои ифодаи шумораи ҷамъ истифода мешавад. Масалан, дар забони малайӣ *orang*–инсон, *orang* – *orang* – одамон; дар забони мурдаи шумерӣ *кур*– мамлакат, *кур–кур* –мамлакатҳо аст. Дар ҳақиқат, редуликатсия яке аз намудҳои такрор буда, он ба морфология ва қисман ба калимасозӣ мансуб аст.

Дар қорҳои муҳаққиқони алоҳида такрор дар сатҳи лексикӣ таҳти унвони “такрори лексикӣ” баррасӣ мегарданд. Дар онҳо такрорҳои лексикӣ чун яке аз конструкцияҳои ба қисмҳо ҷудошуда тавсиф мегарданд ва зикр мешавад, ки дар сарчашмаҳои забоншиносӣ такрор аз паҳлӯҳои мухталиф ва дар асоси маводи гуногун мавриди баррасӣ қарор мегирад, ки бо сервазифагии он алоқаманд мебошад. (5, с.99).

Майдони функционалии ҳодисаи такрорро ишора ба соҳаи фаъолияти он тавсиф менамояд. Соҳаи фаъолияти такрор бошад бо муносибати он ба паҳлӯҳои мухталифи забон муайян карда мешавад. Масалан, Г.Н.Акимова қайд мекунад, ки ба такрорҳо ҳодисаҳои зерин мансубанд: ҳам ҳамчавор ҷойгиршавии компонентҳо, ки маъноро тақвият медиҳанд (*тихо –тихо, длинный – длинный; Степь да степь кругом...*) ва дар ин маврид ҷудошавӣ руҳ намедихад, зеро калимаҳои такроршуда баръакс барои ифодаи маъноҳои иловагии субъективӣю модалӣ муттаҳид мешаванд; ҳам типҳои муайяни ҷумлаҳо, ки ҳамчунин барои ифодаи маъноҳои иловагии типӣ модалӣ аз рӯи принсипи такрор сохта шудаанд (*Спать так спать; Студент как студент; Приказ есть приказ*); ва ҳам такрори пешояндҳо дар ибораҳои атрибутӣ, ки ба синтаксисӣ забони қадимаи рус ва лаҳҷаҳо ҳос аст (*у самого у рынка; в доме в новом*); ва ҳам услубҳои мухталифи синтаксисӣ нутқи бадеӣ, пеш аз ҳама нутқи манзум, ки ба сифати услуби бадеӣ эътироф шудаанд. Намудҳои мазкури такрор, ба истиснои намуди охири ба унсурҳои ба ном қавӣ ё пурзӯри нутқи гуфтугӯӣ мансубанд ва ҳамеша чун унсурҳои эҳсосию гуфтугӯӣ пазируфта мешаванд (5, с.86).

Дар бораи муҳимияти такрор барои нутқи бадеӣ Х.Р. Курбатов қайд мекунад, ки “такрор чун яке аз усулҳои синтаксисӣ аз қабилҳои рӯҷӯҳои мусикӣ ва фразаҳои

такроршавандаи мусикӣ ба нутқ фасоҳати хоса мебахшад ва бо ин роҳ идроки онро осон месозад. Бинобар ин онро ҳатто то ҷое мусикии калом номидаи мумкин аст” (15, с.209).

Таснифоти мухталифи такрор мавҷуд аст. Аз ҷумла, Э.Г. Ризел бо назардошти паҳлӯ ё ҷанбаи шаклии он се намуди такрорро зикр кардааст:

А) такрори таҳтуллафзӣ;

Б) такрори калима бо тағйири шакли он;

В) такрори калимаҳои синонимӣ.

Ин намудҳои такрор дар навбати худ ба якҷанд зернамудҳо ҷудо мешаванд (19, с.146).

Услубшиносӣ яке аз шӯъбаҳои илми забон буда, шохаҳои услубӣ, фарқи воҳидҳои ҳаммаъно ва воситаҳои муассири (таъсирбахши) забонро меомӯзад.

Такрор яке аз сарчашмаҳои муҳими таркиби луғавии забон буда, барои нависанда ва гӯянда имкониятҳои васеи баёни фикру мулоҳиза, ифодаи ҳиссиёт ва обурангдихиро фароҳам меоварад. Барои равшану фаҳмо гардидани нутқ ё гуфтор, шоир калима ва ё ибораҳои интиҳоб мекунад, ки бо он ақидаҳои асосӣ равшантар тасвир карда шаванд. Ин калима якҷанд маротиба такрор карда мешавад, ки маънои ягонро дорад.

Дар забони осори бадеӣ, аз қабилҳои достонҳои ўзбекӣ такрорҳои сершумори дорои хусусияти гуногун воমেҳуранд, ки дар байни онҳо такрори луғавӣ муҳим мебошад.

Ҳамин тавр, такрор чун василаи услубӣ барои таъкиди мантиқӣ, барои ба ягон ифода, калима ё фикр ҷалб кардани диққати шунаванда истифода мешавад.

Пайнавишт:

1. Абдурахмонов, Х. *Ўзбек халқ оғзаки ижоди асарларининг синтактик хусусиятлари бўйича кузатишлар.* / Х. Абдурахмонов. - Тошкент: Фан, 1971. - 184 с.
2. Аганина, Р.А. *Повторы в однокоренные парные сочетания в современном турецком языке* / Р.А. Аганина. - М.: Восточная литература, 1959. - 73 с.
3. Агишева, Х.Г. *Синтаксические сочетания однокоренных слов в русском и татарском языках: автореф. дис... канд. филол. наук:* / Х.Г. Агишева. - Казань, 1970. - 22 с.
4. Адылова, М.И. *Синтактико-конструктивные повторы в азербайджанском языке* / М.И. Адылова / *Вопросы тюркских языков и взаимоотношения их с другими языками.* - Баку, 1972. - 246 с.
5. Акимова, Г.Н. *Новое в синтаксисе современного русского языка* / Г.Н. Акимова. - М.: Высшая школа, 1990. - 168 с.
6. Амиров, Р.С. *Особенности синтаксиса казахской разговорной речи* / Р. Амиров. - Алма-Ата, 1972. - 180 с.
7. Астафьева, И.М. *Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование: автореф. дис... канд. филол. наук:* / И.М. Астафьева. - М., 1962. - 20 с.
8. Балли, Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка:* / Ш. Балли; пер с франц. - М., 1955. - 416 с.
9. Бозоров, Д. *Синергетика парадигматининг фалсафий – методологик тахлили: автореф. дис... канд. филол. наук:* / Д. Бозоров – Тошкент, 1976. - 18 с.
10. Бодуэн де Куртенэ, И.А. *О смешанном характере всех языков* / И.А. Бодуэн де Куртенэ. *Избранные труды по общему языкознанию. Т.1.* - М., 1963. - 371 с.
11. Бочанов, К.Б. *О повторяемости слов и лексическая синонимия* Браджд Б. Качру, Дэвид Кристал / К.Б. Бочанов. - Иркутск, 1965. - 186 с.
12. Браджд Б. Качру, Дэвид Кристал *Английской язык как глобальный.* / Браджд Б. Качру, Дэвид Кристал – М., 2001. - 240 с.
13. Дониёров Х. *Ўзбек халқининг шажара ва шевалари.* \ Х. Дониёров - Т., «Фан». 1968- 86 с.
14. Земская, Е.А. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения* / Е.А. Земская. - М.: Русский язык, 1979. - 174 с.

15. Курбатов, Х.Р. Татарская лингвистическая стилистика и поэтика / Х.Р. Курбатов - М.: Наука, 1978. – 230 с.
16. Мамаджонов, А., Махмудов У. Услубий воситалар / А. Мамаджонов, У. Махмудов. – Фаргона, 1996. - 147 с.
17. Партиева, А.П. Методика обучения английским модальным глаголам и их эквивалентам во взрослой аудитории с узбекским родным языком. Дис. канд. пед. наук/А.П. Партиева. - Ташкент, 1975. – 173 с.
18. Рождественский, Ю.В., Блинов А.В. Введение в языкознание / Ю.В. Рождественский, А.В. Блинов. – М.: 2005. – 336 с.
19. Ризель, Э.Г. Стиль немецкой обиходно-разговорной речи. / Э. Г. Ризель - М. Высшая школа 1964. - 315 с.
20. Сафиуллина, Ф.С. Синтаксис разговорной речи. / Ф.С. Сафиуллина. - Казань: Изд-во Университета, 1978. – 195 с.
21. Тухсонов, М. Микротекст и система средств выражения его когерентности в узбекской художественной речи. автореф. канд. дисс./ М. Тухсонов. - Ташкент, 1987. – 20 с.
22. Убрятова, Е.И. Усилительное повторение основы слов в форме зависимого от нее члена предложения в якутском языке /Е.И. Убрятова // Тюркологические исследования. – М.;Л., 1963. – 245 с.
23. Шведова, Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н.Ю. Шведова. - М., (докторской диссертации) 1960. С. 280-362
24. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность. / Л.В. Щерба. - Л., 1974. – 432 с.

Reference Literature:

1. Abdurahmonov KH. Syntactical Peculiarities in Literary Productions of the Uzbek People//Kh. Abdurahmonov.- Tashkent: Science, 1971. – 184 pp.
2. Aganina R.A. Repetitions in Derivative Coupled Combinations in Modern Turkic Language // R.A. Aganina - M.: Oriental Literature, 1959. – 73 pp.
3. Aghisheva H.Y. Syntactical Combinations in Derivative Words in Russian and Tatar Languages: synopsis of candidate dissertation in philology// Aghisheva H.Y. Kazan, 1970. – 22 pp.
4. Adylova M.I. Syntactico-Constructive Repetitions in the Azerbaijanian Language.// M.I. Adylova // The issues of Turkic languages and their interrelations with other Languages-Baku, 1972.-246 pp.
5. Akimova Y.N. The New in the Syntax of Modern Russian Language. M.: Higher School: 1990.-168 pp.
6. Amozov R.S. Peculiarities of the Syntax of Kazakh Colloquial Speech // R.S. Amozov. – Alma-ata, 1972. -180 pp.
7. Astafieva I.M. Kinds of Syntactical Repetition, their Nature and Stylistic Use. Synopsis of candidate dissertation in philology. // I.M. Astafieva. – M., 1962 – 20 pp.
8. Balli Sh. General Linguistics and the Issues of the French Language // Sh. Balli. Translation from French. M., 1955. – 416 pp.
9. Bozorov D. Philosophic – Methodological Analysis of Synergetic Character. Candidate dissertation in philology // D. Bozorov. – Tashkent, 1976. – 18 pp.
10. Boduen de Courtine I.A. On Mixed Character of all Languages. Selected Works in General Linguistics. V.I. – M., 1963. -371 pp.
11. Bochanov K.B. On Repetition of Words and Lexical Synonymy according to Brudge B. Kachru and David Crystal // K.B. Bochanov. – Irkutsk, 1965. -186 pp.
12. Brudge B. Kachru, David Crystal. English as a Global Language // Brudge B. Kachru, David Crystal. – M., 2001. -240 pp.

13. Doniyorov Kh. *Dialects and Vernaculars of the Uzbek People* // Kh. Doniyorov. – Tashkent: Science, 1968. – 86 pp.
14. Zemskaya Ye.A. *Russian Colloquial Speech: Linguistic Analysis and Problems of Fuction* // Ye. A. Zemskaya. – Russian Language: 1979. – 174 pp.
15. Kurbatov Kh.R. *Tatar Linguistic Stylistics and Poetics* // Kh.R. Kurbatov. – M.: Science, 1978. – 230 pp.
16. Mamadjohnova., Makhmudov U. *Methodological Tools – Ferghana, 1996.- 147 pp.*
17. Parpiyev A.P. *The Methods of Teaching English Modal Verbs and their Equivalents in the Class of Adults with Uzbek Mother Tongue. Candidate dissertation in pedagogics* // A.P. Parpiyev. – Tashkent, 1975. – 173 pp.
18. Rozhdestvensky Yu.V., Blinov A. V. *Introduction to Linguistics – M., 2005. -336 pp.*
19. Riesel E.Y. *The Style of German Every Day Colloquial Speech* // E.Y. Riesel. – M.: Higher School, 1964. -315 pp.
20. Safiullina F.S. *Syntax of Colloquial Speech* // F.S. Safiullina. – Kazan: University Publishing – House, 1978. -195 pp.
21. Tuhsonov M. *Microtext and the System of the Means of Expression of its Coherence in philology in Uzbek Belles – Letters Speech Synopsis of candidate dissertation* // M. Tuhsonov. Tashkent, 1987. – 20 pp.
22. Ubryatova Ye.I. *Intensified repetition of the Stem of Words in the Form of a Sentence Member Depending on it in Yakutia in Language* // Ye.I. Ubryatova // Turcological Studies. – M – L., 1963.- 245 pp.
23. Shvedova, N.Yu. *Essays on the Syntax of Russian Colloquial speech* // N.Yu. Shvedova. – M., (Doctoral dissertation) 1960. – pp. 280-362
24. Shcherba L.V. *Language System and Discourse Activity* // L.V. Shcherba. – L., 1974 – 432 pp.